

Krzysztof Hejke Z NOTATNIKA FOTOGRAFA

Szkoła Filmowa w Łodzi

Słowa kluczowe: Eliza Orzeszkowa | Kamionka | Bohatyrowicze | Dwór Szczatkowski | Talechany | Łunna | ks. Andrzej Obuchowski | ks. Józef Grasewicz

Krzysztof Hejke: prof. dr hab. sztuk filmowych, fotograf, operator, podróżnik, wydawca. Pomysłodawca i autor jedynej w Polsce publikacji albumowej, ukazującej kulisy władzy *Premier w czerni i bieli* (dokumentacja ostatniego okresu rządów Jerzego Buzka). Autor rozdziału poświęconego Polsce, który jest częścią prestiżowej publikacji *Ludy świata*. Współpracował z magazynem „National Geographic”, jest także współautorem serii wydawniczych magazynu „National Geographic” – *Między piekłem a niebem*, *Świat na talerzu*, *Na końcu świata*.

Na Grodzieńszczyznę powracałem w mych wędrówkach wielokrotnie, raz po raz odnajdując zacierane przez lata ślady życia i twórczości Elizy Orzeszkowej. W lipcu 2014 r., w związku z pracami nad przygotowywaną wspólnie z Danutą Danek publikacją albumową *Melancholia i poznanie. «Autobiografie» Elizy Orzeszkowej*¹, pojechałem do Grodna w poszukiwaniu zielników i innych materialnych cząstek biografii pisarki.

Zielniki udało mi się odnaleźć w aptece przy grodzieńskiej katedrze, w muzeum historycznym oraz w izbach pamięci Elizy Orzeszkowej mieszczących się w bibliotece obwodowej przy ulicy noszącej imię pisarki. Nieopodal biblioteki, w miejskim ogrodzie, zachował się pomnik Orzeszkowej autorstwa Romualda Zerycha, wzniesiony tu w 1929 r.

¹ *Melancholia i poznanie. «Autobiografie» Elizy Orzeszkowej*, wstęp i opracowanie D. Danek, fotografie K. Hejke, Warszawa 2015.

Dwór Mikowszczyzna
 Drodze JW Konstanty Miodzi
 Kona Franciszka
 Córka Elżbieta
 Gmerbant Pa Anna Kuzonera
 Mulatyni Jan Jozef Szepkowiak
 JW P. Jozef Elżbieta Kaminera
 Lorky
 Eriomon Miłobal Maciejewski
 Bratnia Ciosa Anna Maciejewski
 Pisan Antoni Stanisław
 Lorky Marichan Dembrowski
 Kona Stefania
 Lorky Ignacy Kerszecki
 Cimon Tomasz Masileny
 Gomborin Jan Miszowiecki
 Pisan Kóchan, Gregor Miszowiecki
 Lzi Kuchan Jan Pantowicz
 Lorky Pani Jan Nitro
 Fur Jan Wójcickowski
 Felner Antoni Miszowiecki
 Kona Jozefa i Miszowiec
 Córka Stefania
 zija Elżbieta
 Iga Córka Michalina
 Siostra Antoniego Maryanna 62/0
 Maryanna Miszowiec
 Córka Kozala 19/0
 Poorta Mikowska
 J Pan Smotryk Adam Fryniewicz
 Michalina i Butkiewicz

Il. 1. Karta z księgi parafialnej kościoła rzymsko-katolickiego w Kamionce, zaświadcza-
 jąca chrzest Elizy Orzeszkowej (właśc. Elżbiety Pawłowskiej), który odbył się 20 czerwca
 (2 lipca) 1841 roku

Il. 2. Ławeczka Elizy Orzeszkowej w parku dworu zaprzyjaźnionej z pisarką rodziny Strzałkowskich.

Z Grodna udaję się do Bohatyrowicz. *Latem jest tu siedem dymów, zimą trzy...* – mówi Teresa Bohatyrowicz z westchnieniem. Kobieta pokazuje nieliczne zdjęcia i pamiątki rodzin Strzałkowskich i Kamieńskich; to właśnie ich losy opisała Eliza Orzeszkowa w powieści *Nad Niemnem*, skrywając ich tożsamość pod historycznym nazwiskiem – Bohatyrowicze.

Opodal wsi niezmiennie trwa w swym niemym majestacie świadek historii – pomnik Jana i Cecylii, protoplastów rodu. Spoza ściany chwastów niełatwo dojrzeć drogę do domostwa ostatnich Bohatyrowiczów; z trudem rozpoznaję w pochylonych domach niegdysiejsze, bohatyrowiczowskie.

Dwór Strzałkowskich (Korczyńskich z powieści Orzeszkowej), a raczej to, co z niego zostało po erze kołchozu, przeszedł w ręce generała – Rosjanina, który otoczył wszystko murem stalowej niechęci tak szczelnie, że tylko bocian, przynależny dworowi na prawach ziemi, ma kontakt ze światem zewnętrznym. Oko mojego aparatu tam nie sięgnie...

Zgłiszcza – tak nazwałbym nowy rozdział biografii pisarki, który otwieram, poniekąd mimochodem. Z pejzażu, który zastałem, trudno wykroić choćby cząstkę tamtego świata... Zniknęli ludzie: krzątający się w polu,

Il. 3. Teresa Bohatyrowicz przy stole przy którym Eliza Orzeszkowa pisała *Nad Niemnem*.

uwijający się przy rzece, pochyleni nad stawami; nie ma samotnych drzew, przydrożnych kapliczek, strzech, żurawi u studni, pobielonych dworców, sadów – wszystkiego, co było malowniczym tłem świata powieści. U podnóża wsi, nad Niemnem, próżno wypatrywać rybaków, jeszcze do niedawna wtopionych w krajobraz mocnymi sylwetkami ciał; nie ma śladu łodzi, sieci, czółen... Cywilizacja, tu szczególnie szpetna i bezrefleksyjna, wdziera się w krajobraz bezwzględnie... Sowiecki styl odcisnął swoje piętno na każdym kroku, zaszpachlował stare siedziby rodów w myśl własnego kanonu estetyki; siecze nowomową, narzuca własne porządki...

Zabieram z tej krainy cudownie ocalały stół, przy którym Orzeszkowa pisała podobno *Nad Niemnem*, obserwując życie Bohatyrowiczów. Z wdzięcznością przyjmuję od Teresy Bohatyrowicz opatrzoną dedykacją książkę:

Il. 4. Na strychu domu w Kamionce, chwilę przed znalezieniem wpisu chrztu Elizy (właściwie Elżbiety) Pawłowskiej do księgi parafialnej.

Gospodyni Litewska, czyli nauka utrzymania porządku domu i zaopatrzenia go we wszystkie zapasy kuchenne, apteczkowe i gospodarskie. Tudzież hodowania i utrzymania bydła, ptastwa i innych żywiołów według sposobów wypróbowanych i najdoświadczeńszych a razem najtańszych i najprostszych, wydaną w Wilnie w 1856 r., która ma pochodzić z dworu w Miniewiczach.

Łunna. Ksiądz parafii św. Anny, powołując się na parafian, opowiada o dworze Strzałkowskich w Miniewiczach. Wiadomo, że w 1939 r. spalono księgi parafialne; ludzie mówią o kobiecie uderzonej kolbą, która płonąca księgę próbowała wyciągnąć z ognia. W 1948 r. parafię zapieczętowano i pozbawiono duszpasterzy. Ponownie zaczęła być czynna w roku 1954, działając do 1982 r., kiedy to znów pozostała bez proboszcza.

Ulica, przy której stoi budynek mieszczący niegdyś placówkę Poczty Polskiej, miała zostać nazwaną imieniem Orzeszkowej; obecna władza na to nie pozwoliła.

Podczas okupacji po obu stronach drogi wylotowej prowadzącej z Łunnej do Mostów było getto żydowskie, obie jego części nad drogą łączyła dREW-

Il. 5. Zdjęcia z planu filmowego *Nad Niemnem* w reżyserii Wandy Jakubowskiej, kręconego w Bohatyrowiczach i ukończonego w 1939 r. Przechowywane obecnie w Bohatyrowiczach. Premiera filmu została zaplanowana na 6 września 1939 r. Z powodu bombardowań została odwołana, a kopie nie przetrwały działań wojennych.

niana kładka. *W pożydowskich domach wciąż jeszcze można znaleźć jakieś skarby – powtarzają ludzie...*

Przed każdym domem – dość okazały zagon ziemniaków... Mimo to trudno oprzeć się wrażeniu, że miasteczko podupada.

Noc spędzam w domu Ireny Jurowskiej (ze strony matki: Naruszewicz). *Jakiś Jurowski podobno zamachnął się na cara, ale nie wiadomo na którego – rzuca w rozmowie gospodyni i dodaje: Moja rodzina w Polsce ma pierścionek z herbem.*

[...] *Iza się zakończy krzyżem zatkniętym w mogile* – mówią domownicy podczas kolacji, niedokładnie cytując słowa starej polskiej pieśni kościelnej, i przypisują ich autorstwo Bohatyrowiczom...

Il. 6. Fotografie wyłożone na stół przez Teresę Bohatyrowicz.

Na zgliszczach dawnych kresowych domostw przetrwały dokumenty związane z niektórymi postaciami polskiej literatury: fragment spisu mieszkańców (w tym służby) dworu w Milkowoszczyźnie, rodzinnego domu Elizy Orzeszkowej (Korczyn z powieści *Nad Niemnem*). Pamiątki związane z życiem rodzin Strzałkowskich i Kamińskich; to właśnie ich losy opisała Eliza Orzeszkowa w powieści *Nad Niemnem*, skrywając pod historycznym nazwiskiem – Bohatyrowicze. Ślady ich życia nie zostały jeszcze zdokumentowane...

Na cmentarzu, wśród licznych nagrobków z nazwiskiem bohaterów *Nad Niemnem* są i takie, gdzie Bohatyrowicz napisane jest przez „ch”.

Ksiądz, który – jak mówi – pieczołowicie zbiera pamiątki dawnych czasów, przynosi je na werandę domu z pewnym ociąganiem; są wśród nich pożółkłe karty z ksiąg, książek, wycinki z gazet, odręczne notatki...

Kamionka – parafia, w której ochrzczono Elizę Orzeszkową. Poznaję tu leciwą s. Cecylię Obuchowską, jedną z bohaterek wydarzeń związanych z obrazem widzenia św. Faustyny *Jezu, ufam Tobie*, które rozgrywały się w Nowej Rudzie (ok. 1956 r.). S. Cecylia opowiada mi o ks. Józefie Grasewiczu – urodzonym na Białostocczyźnie, przyjacielu i uczniu ks. Michała Sopoćki – którego 3 marca 1942 r. wywieziono z Kamionki na Syberię razem z 29 innymi kapłanami.

Drugą część tej historii – jak się okaże – poznam rok później w Bijsku, w Kraju Ałtajskim. W lipcu 2015 r. ks. Andrzej Obuchowski powie m.in.:

Kamionkę odwiedzałem regularnie jako kleryk, ze względu na ks. Józefa Grasewicza, wielkiego patriotę, sybiraka. Pozwalał mi na penetrację starych zakamarków kościoła. Podpowiedział, że w skrytce pod schodami ukryte są stare księgi parafialne. Pozwolił na ich przejrzenie, co chętnie uczyniłem. Tam znalazłem wpis chrześciany Elizy Orzeszkowej. Pozwolono mi na sfotografowanie księgi. Przewiezienie przez granicę ZSRR byłoby zbyt niebezpieczne. Fotografie przekażałem we Wrocławiu dyrekcji Ossolineum. Dalszych losów ich nie znam. Działo się to wszystko latem 1987 lub rok później.

Gdy w lipcu 2014 r. poszukiwałem w kamionkowskim kościele metryki chrztu Orzeszkowej, obecny proboszcz powiedział, że nic o niej nie wie. Po dwóch kolejnych dniach poszukiwań dotarłem na strych, gdzie w starej skrzyni, nawiedzanej przez myszy, znalazłem księgi parafialne, w tym księgę metrykalną z wpisem chrztu Elżbiety Pawłowskiej, późniejszej Orzeszkowej. Fotografowałem ją nie bez wzruszenia:

Karta z księgi parafialnej kościoła rzymskokatolickiego w Kamionce, zaświadcza o chrzcie Elizy Orzeszkowej (właśc. Elżbiety Pawłowskiej), który odbył się 20 czerwca (2 lipca) 1841 r. Część dokumentów, pogryziona przez myszy, służyła im jako ciepłe gniazdo.

Telechany. Z uwagą słucham opowieści Ludmiły Jakobson z Telechan o tym, jak jej babka, z domu Baranowska, pomagała Elizie Orzeszkowej zorganizować wyjazd rannego Romualda Traugutta do Warszawy.

BIBLIOGRAFIA

Melancholia i poznanie. «Autobiografie» Elizy Orzeszkowej, wstęp i opracowanie D. Daneck, fotografie K. Hejke, Warszawa 1915.

Summary

Excerpt from the diary of a photographer

The focal figure of the fragment of “Z notatnika fotografa” [*Excerpt from the Diary of a Photographer*] is Eliza Orzeszkowa. The search for traces of the writer’s life and work led the author of the text to the Grodno region, allowing him to find the remains of the former world, immortalized i.a., in the monumental novel “Nad Niemnem” [*On the Niemen*], a world inevitably affected by the transformations of the Soviet civilization. The story of the sentimental trip to Kamionka, Telechany and Łunna intertwines with the tragic history of the area, the history of people who treasure the few remaining memories of that different world.